

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 23.10.2024
Kabul Tarihi / Date Accepted : 12.11.2024
Yayın Tarihi / Date Published : 31.12.2024
DOI : <https://doi.org/10.51576/ymd.1572597>
e-ISSN : 2792-0178

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism.

ÖZBEK ŞAİR OMON MATJON'IN "ZULFİYA" LIBRETTOSU

GİRAY, Erhan¹

AKHMEDOVA, Shokhista²

ÖZ

Omon Matjon, gazetecilik kimliğinin yanı sıra Özbek edebiyatına uzun yıllar hizmet etmiş ünlü bir şair ve yazardır. Matjon, şiir, destan ve efsane gibi türler üzerine eserler verir. 1978 yılında Özbek edebiyatının önemli simalarından olan şair Zulfiya İsrailova ve eşi şair Hamid Olimjon'ın hayatı ve sanatından hareketle bir opera eseri kaleme alır. Bu operanın bestesi ünlü müzisyen Rustemjon Abdullayev'e aittir. Eser sahneye konulduktan sonra Matjon'ın kişisel arşivinde unutulur. Arşiv araştırmaları sırasında opera eserinin librettosunu tespit ettik. Ancak operanın müzikal kısmına ulaşamadık. Matjon'ın "Zulfiya" librettosu, 29 sayfadan oluşan iki perdeli, lirizmin ön planda olduğu dramatik operadır. Matjon'ın, hem kendisinin şair olması hem de librettoyu ithaf ettiği Zulfiya'nın Özbek edebiyatına damga vuran bir şair olması nedeniyle şiirselliğe daha çok önem verdiğini söyleyebiliriz. Makalenin giriş kısmında, operanın dünyada ve Özbekistan'daki gelişimini, çalışmanın hacmini genişletmemek için kısaca açıkladık. Daha sonra Türkiye'de henüz eserleri üzerine çalışma yapılmayan Özbek şair ve yazar Matjon'ın hayatı ve sanatı hakkında bilgi

¹ Doç., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erhangiray@artvin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8731-1546>.

² Dr., Jizzah Devlet Pedagoji Üniversitesi, shoxsita123@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-4163-1574>.

verdikten sonra librettonun analizini yapmaya çalıştık. Amacımız hem Matjon'ı tanıtmak hem de arşivde unutulmuş önemli bir eser olan "Zulfiya" operasını, müzikal kısmı elimizde olmadığı için, librettoyu merkeze alarak yapı ve tema bakımından kişiler, olay örgüsü, zaman, dekor, dil ve üslup başlıkları altında değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Omon Matjon, Zulfiya, opera, libretto, Özbek operası.

"ZULFİYA" LIBRETTO BY UZBEK POET OMON MATJON

ABSTRACT

Omon Matjon is a renowned poet and writer who has contributed to Uzbek literature for many years, in addition to his journalistic work. Matjon writes works on genres such as poetry, epic, and legend. In 1978, he wrote an opera based on the life and art of poet Zulfiya Israilova, one of the most prominent figures in Uzbek literature, and her husband, poet Hamid Olimjon. The composition of this opera was created by the renowned musician Rustemjon Abdullayev. After the work was put on the stage, it was forgotten in Matjon's personal archive. During the archive research, we found the libretto of the opera. However, we were unable to locate the musical score of the opera. The libretto of Matjon's "Zulfiya" is a two-act dramatic opera in the foreground of lyricism, consisting of 29 pages. We can say that Matjon pays more attention to poetry both because he is a poet and because Zulfiya, to whom he dedicated the libretto, is a poet who has made a mark on Uzbek literature. In the introduction part of the article, we briefly explained the development of opera in the world and Uzbekistan, so as not to expand the volume of the work. Later, after giving information about the life and art of the Uzbek poet and writer Matjon, whose works have not yet been studied in Turkey, we tried to analyze the libretto. Our aim is to introduce Matjon and to evaluate the important but forgotten opera "Zulfiya" - focusing on the libretto since the musical part is not available - in terms of structure and theme under the headings of characters, plot, time, setting, language, and style.

Keywords: Omon Matjon, Zulfiya, opera, libretto, Uzbek opera.

GİRİŞ

Opera ya da bilinen ilk adıyla “dramma per musica”, solo ve koro ekibiyle oluşan ses topluluğu, tiyatro ve balenin bütünleştiği bir drama sanatıdır. Başka bir deyişle, söz (libretto), müzik (orkestra), aksiyon/hareket (oyunculuk, bale), dekor (sahne, ışık ve kostüm) gibi yapıların birbiriyle uyumlu olarak bütünleştiği yeni, parçalanamaz bir bütündür (Öztürk, 2001: 263; Paşaoğlu, 2016: 96; Şahinkaya Kaplancık, 2019: 1). Libretto ise İtalyanca’da “küçük kitap” anlamına gelir ve operanın yazılı metni olarak tanımlanabilir (West ve Warrack, 1996: 289).

Batıda ilk opera denemeleri, 1573-1590 yılları arasında özellikle İtalya’da Kont Bardi’nin sarayında “camerata” adı verilen aydın bir grubun fikirleri neticesinde yapılmıştır. Rönesans’ın insanı en yüce varlık sayan düşüncesinden hareketle özgür bir yapısı olan bu camerata topluluğu, operanın doğuşuna zemin hazırlamıştır (Say, 1997: 166). Çağın opera bestecilerden en önemlisi Claudio Monteverdi (1567-1643)’dir. Monteverdi, bu yeni sanatı daha önceki ilkel yöntemlerden kurtararak müzik ile tiyatroyu birleştirmek için çabalamış, bu yeni türün imkânlarını düşünerek gelecekteki opera bestecilerine öncülük etmiştir (Mimaroglu, 1995: 35). Monteverdi’den sonra opera sanatı, İtalya’nın öncülüğünde Almanya, Fransa ve Rusya gibi ülkelerde hızla gelişmiş, pek çok eser vücuda getirilmiştir.

Türkistan’da ise ilk opera ürünleri 1914 yılında Azerbaycan’da, Üzeyir Hacıbeyli’nin “Leyla ile Mecnun” ve “Aslı ile Kerem” adlı eserleri ile başlar. Hacıbeyli’nin “Leyla ile Mecnun” operası 1916 yılında Taşkent’te sahne aldıktan sonra Özbekistan’da operaya olan ilginin artmaya başladığı söylenebilir. Taşkent’te 1918 yılında Rus klasik operalarına ait parçalar sahne alır. 1929 yılında Özbek Devlet Operası kurulur ve bu tarihten itibaren Rus Operası ile paralel olarak eserler vermeye başlanır (Madrimov, 2018: 76-77).

1930’lu yılların sonunda M. Ashrafiy ve V. Vasilenko ortaklığı ile “Boran” ile libretto yazarları Kamil Yashin ve M. Muhamedov ait olan “Gulsara” (Gülsere) adlı opera eserleri sahnelenir. Bu opera milli unsurlar barındırması açısından dikkate değerdir. Sovyetler, bu yıllarda edebiyat ve sanat eserlerinde, kadının topluma kazandırılması, eski örf ve âdetlerin topluma verdiği zararlar ve dinin karalanması gibi konuları zorunlu tutar. “Gulsara” operası da Gulsara adlı bir kadının eski adet ve din baskısından kurtulup özgürlüğüne kavuşmasını anlatır. Eser, 1949 yılında düzenlenip tekrar sahneye konulur (Jabborov vd., 2018: 81).

1940 yılında besteciler T. Sodiqov ve R.M. Gliyer ile dramaturg Sh. Xurshid ortaklığında “Leyla ile Mecnun” adlı opera eseri yaratılır. Bu eser, Özbek operasının en büyük başarılarından biri olur.

Operada özellikle Özbek, Tacik ve Arap müziği aracılığıyla milli ruhu yansıtan ezgilerin yer alması, eserin uzun yıllar beğeniyle izlenmesine olanak sağlamıştır. 1950'li yılların ikinci yarısında S. Boboyev'in bestelediği, librettosu Kamil Yashin'a ait olan "Hamza" operasında başkahraman ünlü Özbek yazar ve şair Hamza Hekimzade Niyazi'dir. 1958 yılında sahnelenen eserde, Hamza'nın bestelediği müzik eserleri kullanılır. S. Yudakov tarafından yaratılan S. Abdulla ve M. Muhamedov'un librettosunu yazdığı "Maysaraning Ishi" (Maysara'nin İşi) adlı eser 1959 yılında sahnelenir. Hamza Hekimzade Niyazi'nin piyesi olan bu eser, opera sanatına uyarlanmıştır. Bu yılların önemli operaları arasında A. Kozlovskiy'nin "Ulug'bek" (Uluğbey) (libretto yazarları G.Gerus va A.Kozlovskiy) adlı eseri sayılabilir. Tarihi şahsiyet olan Uluğbey'in hayatı, tahtta bulunduğu süre boyunca yaşanan olaylar tarihi kaynaklara dayandırarak sahneye konulmuştur (Madrimov, 2018: 80-81).

1970-1980 yılları arasında Özbek besteciler opera sanatının konularını zenginleştirir. Tarihi konuda "Mangulik" (Sonsuzluk) (U.Musayev), "Fidoiylar" (Fedayiler) (S.Boboyev), güncel konuda "Sadoqat" (Sadakat) (R.Abdullayev) adlı operalar Özbek edebiyatının önemli şahsiyetlerine armağan edilir. "Sug'd Elining Qoplani" (Soğd Ülkesinin Kapları) (I.Akbarov), "Zebiniso" (Zebinisa) (S.Jalilov), "Alisher Navoiy" (Ali Şir Nevai) (M.Burxonov), "Sohilda To'qnashuv" (Sahilde Karşılaşma) (N.Zokirov), "Ona Qalbi" (Anne Kalbi) (X.Rahimov) gibi operalar sahnelenir. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Özbekistan'da opera sanatının konuları zenginleşir ve pek çok eser yazılıp sahnelenmeye devam eder.

Omon Matjon'ın Hayatı, Sanatı Ve Eserleri

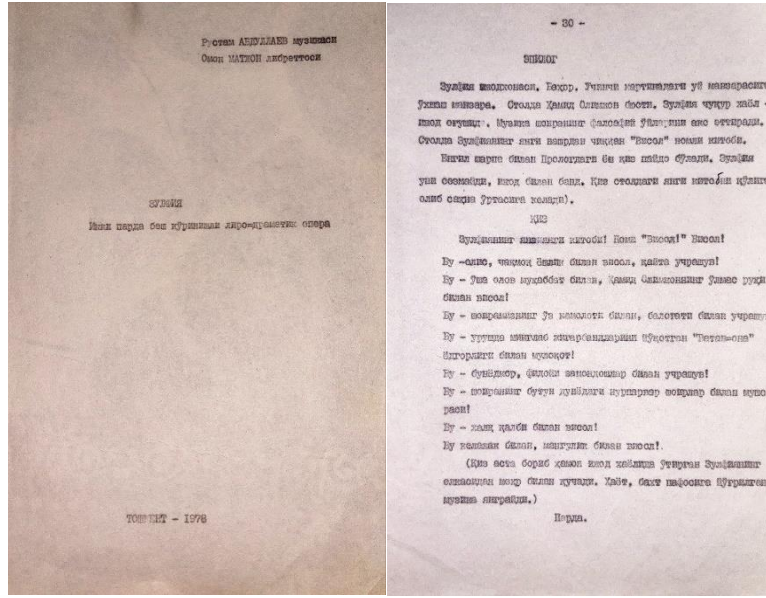
Omon Matjon, 14 Şubat 1943 tarihinde Özbekistan'ın Ürgenç ilinin Gürken ilçesinde dünyaya gelir. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra 1961 yılında Semerkant Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünde eğitim almaya başlar. Ancak askerlik hizmetinden dolayı 1962 yılında buradan ayrılır. Üç yıl süren askerlik hizmetinde vakit buldukça her gün kitap okuduğunu ve şiirler yazdığını belirten Matjon, 1965 yılında Özbekistan'a döndükten sonra üniversite eğitimine Filoloji Fakültesinin Özbek Dili ve Edebiyatı bölümünde devam eder. 1969-2002 yılları arasında G'afur G'ulom adlı edebiyat ve sanat neşriyatında çeşitli görevlerde bulunur. "Yoshlik" (Gençlik) dergisinde başmuharrir olarak görev alır (Qo'chqorova, 2013: 44-46). 29 Ekim 2020 tarihinde kovid salgınına yakalanarak Taşkent'te vefat eder.

Çocukluk yıllarından itibaren şiir yazan Matjon'ın ilk şiir kitabı 1970 yılında "Ochiq Derazalar" (Açık Pencereleler) adıyla yayımlanır. Daha sonra "Karvon Qo'ng'irog'i" (Kervan Telefonu), "Quyosh Soati" (Güneş Saati), "Yarador Chaqmoq" (Yaralı Yıldırım) gibi şiir kitapları, "Beruniy" (Biruni) adlı dramatik destanı, "Pahlavon Mahmud" (Pehlivan Mahmut) adlı destanı, "Haqqush Qichqirig'i" (Hakkuş Çılgılığı) adlı kırk efsaneden oluşan kitabı, "Daraxtlar va Giyohlar" (Ağaçlar ve Otlar Kitabı) adlı ekoloji hakkındaki eseri yayınlanır. 1991- 2011 arasında da "Iymon Yog'dusi" (İman Nuru), "Erkin Havolarda" (Özgür Havalarda), "Ardaxiva" (Ardahive), "Xaloskor Ruh" (Kurtarıcı Ruh) (Mirvaliyev, 1993: 197) gibi pek çok kitabı yayınlanır. Matjon, şairliği ile ön plana çıkmasına rağmen opera türünde de eser vermiştir.

Matjon eserlerinde Sovyet yıllarında Özbek halkının yaşadığı sıkıntıları dile getirmeye çalışır. Aynı zamanda efsane, destan gibi farklı türlerde verdiği eserler ile hem Özbek halk edebiyatına hizmet eder hem de Sovyet baskısı altında kalan Özbek halkının tarihini, kültürünü yaşatmaya çalışır. Genel olarak şiirlerine bakıldığında sembolizm, hiciv, felsefe gibi konuların öne çıktığını söylemek mümkündür. Ayrıca halkın içinden gelen bir şairdir. Özellikle yaşadığı bölge olan Harezmi'nin sosyo-kültürel yapısını yansıtmaya çalışır.

Omon Matjon'ın "Zulfiya" Librettosu Hakkında

Sanatçı mirasının benzersiz özelliklerinden biri de içinde saklı kalan eserlerin daha sonradan ortaya çıkmasıdır. Matjon'ın kişisel arşivinde unutulmuş "Zulfiya" librettosu da böyle eserlerden biridir. Şair bu eseri 1978 yılında Zulfiya'nin doğumun sekseninci yılı için kaleme almış ve eser sahnelenmiştir. Libretto iki perdeli lirik dramatik bir operadır. Operanın müziği ünlü müzisyen Rustemjon Abdullayev tarafından bestelenmiştir.

Fotoğraf 1: Omon Matjo'nun arşivinde tespit edilen "Zulfiya" librettosunun ilk ve son sayfaları

Libretto, şair Hamid Olimjon ile şair Zulfiya'nın hayatı ve sanatından hareketle yazılmıştır. Özbekistan'ın "hicran şairi" olarak anılan Zulfiya için bu eserin yazılması hiç de kolay olmamıştır. Matjon, bu operada Zulfiya'nın elli yıllık edebi hayatı ve Özbek halkı için faaliyetlerini, bu türün imkânları çerçevesinde yazmış, ayrıca operanın olmazsa olmazları arasında yer alan oyunculuk, beste, ezgi, koro, arya, resitatif gibi unsurları öğrenmiştir. Operanın yapısında her bir rol için ayrı ayrı tasavvurlar oluşturması gerektiğini bilen Matjon, her bir karakteri kendine has özellikler vererek yaratmıştır.

Sanatçılar genelde bir eser yazmak istediğinde ele alacağı konuyu içselleştirir. Matjon ise bu içselleştirmeyi yolculuklar sırasında yapar. Ali Şir Nevai'nin de seyahat esnasında Hamse'sini yazdığını öğrenen şair, ondan etkilenip bu yöntemle eserlerini vücuda getirdiğini şu şekilde ifade eder: *"Ben her zaman yolda, seyahatlerde, okuyup yazardım. Ali Şir Nevai'nin de Hamse'sini seyahatlerde yazdığını öğrenmiştim. Ondan da etkilenip "Bin Bir Nur" da yolda ortaya çıktı. Zulfiya'nın doğumunun yüzüncü yılı için yazdığım "Sadakat" da işte bu seyahatlerimin ürünü"* (Matyoqubova, 2017). Şairin kendi ifadelerinden de anlaşıldığı gibi librettonun adı "Sadakat" olarak zikredilir. Bu adın verilmesini Mashhura Sultonova, *"Rustam Abdullayev'in operasını "Sadakat" diye adlandırmasında derin bir mana var. Zulfiya'nın sanatına, halkına, yurduna olan sadakati müzisyenin laymotifini teşkil eder. Matjon'in da Zulfiya'nın vatanına vefalı, yurduna âşık, dünyaca ünlü şair olması nedeniyle bu doğrultuda librettoyu kaleme aldığı söylenebilir"*

(1985: 40) şeklinde değerlendirir. Bu sözlerden anlaşıldığına göre Matjon'ın tespit ettiğimiz librettoda “Zulfiya” olarak adlandırdığı opera eseri, bestekâr Rustam Abdullayev tarafından “Sadaqat” adıyla anılmaya başlanmıştır.

Operada müziğin rolü ilk sırada gelir. Mashhura Sultonova da Zulfiya librettosunu bu açıdan değerlendirir. Operadaki karakterlerin özelliklerini göstermek ve konuyu geliştirmek için müzik önemli bir noktadadır (Sultonova, 1985: 40).

“Zulfiya” Librettosunun Yapısı

Olay Örgüsü

Librettonun girişinde yavaş bir müzik eşliğinde ilk perde açılır ve Zulfiya'nın eserlerini kaleme aldığı odası görünür. Zulfiya, yeni bir şiir yazmak için düşünmektedir. Sonrasında yazdığı şiiri okumaya başlar.

“Bari unutilar, unutilar to'ylar
Ko'kda bulutlardan go'yo belanchak yasab
Seni allalagan sevinchlar ba'zan
Hatto o'tgan yoshlik,
O'tgan umr chiqar xotirdan.
Lekin sevgi unutilmas...

Her şey unutulur, unutulur düğünler
Gökyüzünde bulutlardan bir salıncak
Seni avutan sevinçler bazen.
Hatta geçen gençlik,
Geçen ömür çıkar hatırdan.
Ancak sevgi unutulmaz...” (Matjon, 1978: 3).

Dünyada her şey düğünler, sevinçler, gençlik unutulur. Ancak Zulfiya, hayat yoldaşı Hamid Olimjon'a olan sevgisini asla unutmayacağını anlatan bu şiiri okurken birden sahneye genç bir kız gelir. Zulfiya'ye selam verir. Zulfiya onu tanıyamaz. Bu kız Zulfiya'nın 20'li yaşlarıdır. Onu gençlik yıllarına, nevrusun kutlandığı bir güne alıp götürür.

Operanın devamında Zulfiya'nın gençliği, şair Hamid Olimjon ile karşılaşması ve birbirine olan sevgileri gösterilir. Zulfiya'nın kız arkadaşları, Hamid Olimjon ise erkek arkadaşları ile birbirlerine şiirler okuması tasvir edilir.

Matjon, bir yandan Zulfiya ve Hamit Olimjon'ın hayatından kesitler sunarken diğer taraftan Özbek folklorunu operada kullanmaya çalışır. Nevruz bayramı Özbek halkı için neşe ve eğlence kaynağıdır. Aynı zamanda gençlerin birbirleri ile tanışması görevini üstlenir. Matjon, operada halk şiirlerine de yer vererek toplumun sözlü kültüründen örnekler sunar.

“Birinci yigit (ko‘za ko‘targan qizga)
Boshingizda ko‘za deydilar,
Dono ukam, yor-yor.
Ko‘zali ukam, yor-yor,
Ko‘rsat ko‘zangni men bir ko‘rayin
Jonim ukam –Ey, yor-yor.
Ko‘za Ko‘targan Qiz
Ko‘zamni ko‘rib nima qilasiz,
Siz akajonim, yor-yor.
Chashmadek pok bu hayotni
Ko‘rmabmidingiz, yor-yor.

Birinci Delikanlı (Sürahi taşıyan kıza)
Başınızda sürahi var diyorlar,
Bilge kardeşim, yar yar.
Sürahili kardeşim, yar yar.
Göster sürahini bir bakayım,
Canım kardeşim. Ey, yar, yar.
Sürahi Taşıyan Kız
Sürahimi görüp ne yapacaksınız,
Ağabeyim, yar yar.
Su gibi temiz hayatı
Görmediniz mi, yar yar.” (Matjon, 1978: 3).

Bu şiirler, genç erkek ve kadınlara hayatın güzelliğini ve bundan nasıl keyif alınacağını anlatan lirik pasajlardır. Sahnede kızlar bir tarafta, erkekler diğer tarafta kelime oyunları ile birbirlerine üstünlük kurmaya çalışırlar. Kızlarda Zulfiya, erkeklerde ise Hamid Olimjon ön plana çıkar. Daha sonra Zulfiya'nin hepsinden de üstün olduğu tasvir edilir. “*Hamid Olimjon Qoyilman, Zulfiya, nozik lutfingga, bahoriy nafasingga! Guldek so‘zingga! Qoyil! Lekin... Aferin, Zulfiya, nazik iltifatına, bahar gibi nefesine! Çiçek gibi sözüne! Aferin! Ancak...*” (Matjon, 1978: 9).

Matjon, Hamid Olimjon'ın bu sözleriyle Zulfiya'nin gençliğinde yetenekli ve akıllı olduğunu anlatmaya çalışır.

Matjon, sözü tekrar Zulfiya'ye verir. Zulfiya'nin bahar şarkısı söylenir. Zulfiya'nin şiir sanatında doğa ve özellikle bahar ayrı bir yer tutmaktadır. Şiirlerinde hayata olan bağlılığını ve mutluluğunu doğa tasvirleri ile anlatan şair, pek çok şiirinde bahar imgesini kullanır. Matjon da opera eserinde bahar tasvirlerine yer vererek Zulfiya'nin bu yönüne vurgu yapmış olur. Bahar şarkısı söylenirken arka planda bülbül ve su sesleri duyulmaktadır. Böylece perde kapanır. İkinci sahne başlar. Bu sahnede Zulfiya ile Hamid Olimjon'ın karşılıklı şiirleri kaleme alınır. Hamid Olimjon'ın aryasına “Baxtim Borki” (Bahtım Var Ki) şiiri seçilir. Zulfiya için ise “Hijron” (Hicran) adlı şiir kitabından alınan parçalar verilir. Bu parçalar her ikisinin kalbinde uyanan sevginin ifade edilmesine yardımcı

olur. Aynı zamanda geleceğe dair beklentiler ile mutlu bir hayat tasvir edilir. Matjon, Zülfiya ve Hamid Olimjon'ın şiirlerini yerinde kullanarak librettonun gerçekçiliğini artırır.

Üçüncü sahnede Hamid Olimjon ve Zülfiya'nın evinin bahçesi dekor olarak kullanılır ve yaz mevsimi tasvir edilir. Etraf çiçeklerle kaplıdır. Perde açıldığında Hamid Olimjon, bahçenin ortasındaki masada eserlerini yazmakla meşguldür. Zülfiya'ya olan sevgisini kaleme almaktadır. Şiirdeki ifadeler kötü şeyler olacağının habercisi gibidir.

“Rozimisan, bir yosh tomsa ko‘zimdan,
Rozimasman sal rang ketsa ko‘zingdan,
Yo‘l oshsam-u sal yashashdan adashsam,
Rozimasman unda tamom o‘zimdan.”

Razı mısın, bir damla yaş gelse gözümden,
Razı değilim, biraz renk gitse gözünden
Yollar aşsam, biraz yaşamda kaybolsam,
Razı değilim o zaman hepsi benden” (Matjon, 1978: 16).

O anda bağın kapısından Oybek, G‘afur G‘ulam, Yashin, Halima Nasirova girer. Onların ellerinde çiçekler, hediyeler vardır. Sonra şairlerin hepsi kendi şiirlerini okur. Halima Nasirova'nın söylediği şarkıyı koro halinde söylerler. Etrafta izleyen kız ve delikanlılar ortaya gelir. Bir anda müzik kesilir ve beyaz elbiseli bir kadın sahne ortasına gelerek savaşın başladığını haber verir.

“Farzandlarim! Urush! Urush boshlanibdi” (Kardeşlerim, Savaş! Savaş başladı...) Urush?! Nahot! Urush, urush! Hayhot! Nechun! Urush, urush! (Savaş! Neden! Savaş, savaş! Heyhat! Niçin! Savaş, savaş). Yurtga yov kirdi! Vatan o‘g‘lonlarni safga chorlaydi! (Yurda düşman girdi! Vatan delikanlıları cepheye çağırıyor!)” (Matjon, 1978: 20).

Sonrasında Hamid Olimjon'ın aryası yer alır. Delikanlı çağında olan Hamid Olimjon, cepheye doğru yola çıkar.

“Hamid Olimjon Ariyasi
Go‘zal O‘zbekiston qoldi ortimda,
Qizlar oq yo‘l tilab, silkitdi ro‘mol.
Oq yo‘l tiladilar yashil dalalar,
Hovuz bo‘yidagi jiyda, majnuntol...

Hamid Alimcan'ın Ariyasi
Güzel Özbekistan kaldı ardımda,
Kızlar yolun açık olsun deyip salladı mendil
Açık yol diledi yeşil tarlalar,
Havuz boyundaki iğde, söğüt ağacı...” (Matjon, 1978: 22).

Bu aryadan sonra Zülfiya'nın resitatifi yer alır. Olimjon'ın veda gibi sözleri onu çok etkilemiş, üzüntü içindedir. Buna karşılık Hamid Olimjon, ayrılıkla ve düşmanla savaştığını, ona en büyük destekçinin Zülfiya olduğunu ifade eder.

“Zülfiya Rechitativi

Nahot men unutay, unutay seni,
Nahot o'yladingki shuncha bag'rim tosh?!
Hamid Olimjon
Ne qilay! Sog'indim! Yonib sog'indim!
Ham dushman, ham hijron, ikki yovim bor.
Sening har bir so'zing menga madadkor

Zülfiye'nin Resitafi
Niçin utunayım, unutayım seni,
Niçin böyle düşündün bağrım taş mı?
Hamid Alimcan
Ne yapayım! Özledim! Çok özledim!
Hem düşman, hem ayrılık, iki düşmanım var.
Senin her bir sözün bana mededkar" (Matjon, 1978: 22).

Librettonun sonunda Mirtemir, Oybek, Kamil Yashin, G'afur G'ulom (kvintet), yerde yatan Zulfiya'yi ayağa kaldırmak ve onu teselli etmek için şarkılarını söylerler. Epilogda, librettonun prolog kısmında yer alan kız sahneye gelir ve Zulfiya'nin son şiir kitabı olan "Visol"ın çıktığını haber verir ve libretto son bulur.

Kişiler

Librettoya konu olan ve librettoda başkarakter olarak yer alan Zulfiya İsrailova, 1930'lu yıllarda şiir yazmaya başlayan ve yaklaşık altmış yıl sanatını icra eden bir şairdir. Özbek matbuatındaki hizmetleri ve vatanına olan bağlılığıyla hem edebi çevre hem de Özbek halkının sevdiği bir isimdir. Kendi gibi şair olan eşi Hamid Olimjon'ın trafik kazasında ölmesinden sonra içine kapanık bir ruh haline bürünür. Bu ruh hali, onun şiirlerine de yansır. Daha önceki şiirlerinde görülen hayata olan bağlılık ve yaşama sevinci, yerini üzüntüye ve özleme bırakır.

Zulfiya'nin şiirleri ilk okunduğunda basit, sade bir şekilde yazıldığı düşünülse de imgeler ve tasvirin yoğun olarak kullanıldığı görülür. Suvan Meli, Zulfiya'nin şiiri hakkında şu cümleleri kullanır: "*Zulfiya şiirinin poetikasını tahlil etmek kolay iş değil. Onun şiirlerini inceleyen insanlar etrafındaki şairlerin hiçbirine benzemeyen üstün bir âlem var. Ondaki hava ve su tamamen başka. İlk bakışta sakın ve sade mısralar acele etmeden dizilmiş, teşbih taneleri gibi kelimeler, imgeler, teşbihler...*" (2017: 309).

Oman Matjon, halkın çok sevdiği Zulfiya'nin hayatını librettonun merkezine yerleştirir. Onun şairliği ve eşini kaybetmesinden sonraki ruhsal durumunu gözler önüne serer. Librettonun girişinde 60'lı yaşları, geriye dönüşle de 20'li yaşlarındaki görüntüsü tasvir edilir (Matjon, 1978: 2). Gençlik yıllarında şiire olan ilgisi ve başarısı ön plana çıkarılır.

Librettonun son sahnesinde Zulfiya, yerde acı içinde yatan, saçları beyazlamış, yaşlı bir kişi olarak tasvir edilir. Yanı başındaki şiir defteri ve kalemleri dağılmış, yerinden kalkmadan başını kaldırıp şiir okumaya başlar.

“Baxtiyor sevgini kuylardi sozim,
O‘lim xanjariga tondi-yu sindi.
Hijron faryodiday sovuq ovozim,
Nahot lirikaning yolqini tindi?!
Seni birdan jonsiz ko‘rdim,
Jonim chiqdi mening-da.
Es-hushimdan ajrab turdim.

Bahtiyar sevgini söyledi sözüm,
Ölüm hançeriyle dondu ve kırıldı.
Ayrılık feryadı gibi soğuk sesim.
Niçin söndü şiirin ateşi?
Seni birden cansız gördüm,
Canım çıktı benim de.
Aklımı kaybettim.”(Matjon, 1978: 25).

Librettoda yer alan diğer bir karakter ise Hamid Olimjon’dır. Zulfiya’nin eşi olan Olimjon, henüz Zulfiya ile evlenmeden önceki hayatı tasvir edilir. Librettonun girişinde 27-30’lu yaşlarda olduğu açıklanır (Matjon, 1978: 2). Gerçek hayatta Hamid Olimjon, bir trafik kazasında yaşamını yitirirken librettoda II. Dünya savaşına katılan ve orada şehit olan bir delikanlı olarak tasvir edilmiştir. Matjon’ın bu şekilde bir değişiklik yapmasının sebebi, bir insanın öncelikle halkına fayda amacı gütmesi ve ülkesi için özverili bir insan olması gerektiğini vurgulamak için olduğu düşünülebilir.

Ayrıca librettoda Özbek edebiyatının önemli isimlerinden Oybek, G‘afur G‘ulom, Kamil Yashin, Halima Nasirova, Mirtemir ile kızlar, delikanlılar, çoban, beyaz elbiseli kadın gibi fon karakterler yer alır.

Zaman

Kurmaca metinlerde zaman ve mekân unsurları olay örgüsü içinde önemli bir yer tutar. Kurmaca dünyada yaşanan olaylar, gerçek dünyada olduğu gibi belirli bir zaman dilimi içerisinde geçer. Takvimsel olarak bir zaman dilimi verilmese de zamanın geçişini belirten ifadeler kullanılır. Opera gibi sahne sanatlarında zaman unsuru, açık bir şekilde ifade edilebildiği gibi olaylardan hareketle izleyicilere aktarılabilir.

Omon Matjon operasında, takvimsel bir zaman kullanmak yerine tarihi olaylarla ya da mevsimsel ifadelerle zamanı ifade etmiştir. Librettoda II. Dünya Savaşı’nın başladığı bilgisi yer almaktadır (Matjon, 1978: 20). Bu bilgilerden hareketle librettoda zamanın 1939-1940 yıllarda geçtiği

söylenbilir. Ayrıca başkarakter Zulfiya'nın hem 20'li yaşları hem de 60'lı yaşları tasvir edilir. Zulfiya'nın 1915 yılında doğduğu bilindiğine göre librettodaki olayların 1935-1975 yılları arasında, yaklaşık 40 yıllık bir zaman içerisinde geçtiği söylenebilir.

Dekor

Opera gibi sahne sanatlarında dekor önemli bir konumdur. Dekor, sahne sanatlarının etkileyciliğini arttırmak amacını taşır. Ancak opera sanatında dekor, müziğin önünde yer almamıştır.

"Zulfiya" librettosunda Matjon, dekoru geri planda tutmaya çalışır. Şair, Zulfiya'nın doğaya, bahar mevsimine olan tutkusunu ön plana çıkarmak için sık sık bahar ve nevruz imgesini kullanır. Prolog kısmında "*Ortadagi ikkinchi parda ochilib, keng bahor manzaralari, navro 'z sayli o'yin-kulgi, odamlar, yasan-tusan borliq gullagan bog 'lar ko 'rinadi*" (Matjon, 1978: 4) (Ortadaki ikinci perde açılınca, geniş bahar manzaraları, nevruz günü, oyun-eglençe, insanlar, çiçek açmaya başlamış bahçeler görünür) ifadelerinden anlaşıldığı gibi bahar mevsimine ait unsurlar bir dekor olarak kullanılır.

Operada dekor ile müziğin uyumu, eserin izleyiciler üzerinde bıraktığı etkiyi arttırdığı bilinmektedir. Matjon da bu iki unsuru bir arada kullanmaya çalışır. Bir tarafta bahar dekoru sahnelenirken bülbüllerin öttüğü, su seslerinin duyulduğu lirik bir müzik dekora eşlik eder. O sırada Zulfiya da bahar şiirini okumaktadır (Matjon, 1978: 8). Ayrıca operada Zulfiya'nın şiirlerini yazdığı çalışma odası, Hamid Olimjon ve Zulfiya'nın evinin bahçesi dekor olarak kullanılır.

Dil ve Üslup

Librettoda şiirsel bir dil kullanılmıştır. Matjon, Özbek halk şairlerini librettoda birer karakter olarak kullanarak bu şiirselliğin ön plana çıkmasını sağlar. Zulfiya ve Hamid Olimjon'un şiirlerinden lirizmin hâkim olduğu parçaların yer alması, nevruz kutlamalarında gençlerin birbirleriyle şiir yoluyla iletişim kurmaları bu durumun en büyük delilidir.

Şiirselliğin yanında opera sanatının vazgeçilmez unsuru olan müzik de kullanılır. Özbek milli şarkıları ve Zulfiya'nın şiirleri müzik eşliğinde söylenerek etkili bir eser ortaya çıkarılmaya çalışılır.

Edebi ve görsel sanatlarda birbirine zıt düşen aydınlık ve karanlık, mutluluk ve hüzn gibi kavramları tasvir etmek, okuyucu veya izleyicinin ruh halini derinden etkilemek için kullanılan bir yöntemdir. Sanat yaratımında buna zıtlık/karşıtlık denir. Matjon da librettosunda bu yöntemden

yararlanmıştı. İzleyiciler son derece mutlu bir andan üzüntülü ve kaygılı bir ruh haline geçerek duygusal geçişler yaşar. Bu durum eserin tesir gücünü artırır. Matjon, insanların başına her türlü musibetin gelebileceğini ifade ederken vatanını sevmesine, manevi duygulara yaslanmasına ve medeni bir şekilde yaşama amacı taşımasına ihtiyaç olduğunu göstermeye çalışır.

Tema

Bu metnin temasının aşk, bağlılık ve fedakârlık olduğu söylenebilir. Zulfiya ve Hamid Olimjon'ın hayatından kesitler sunan bu opera, onların birbirlerine olan derin sevgilerini ve bu sevginin zorluklar karşısında nasıl ayakta kaldığını anlatır. Eser, aynı zamanda şiir ve sanatın, bireylerin duygu durumları ve yaşamları üzerindeki etkisini vurgular.

Metinde, aşkın derinliği ve ölümsüzlüğü hâkim temadır. Zulfiya'nın, hayat yoldaşı Hamid Olimjon'a olan sevgisini dile getirmesi bu tema etrafında şekillenir. Aşkın, zamanın ve mekânın ötesinde bir güç olduğu, şiirler aracılığıyla aktarılır. Librettonun son sahnesinde Zulfiya'nın Hamid Olimjon için okuduğu şiir aşk, sevgi ve derin bağlılığı ifade eder.

“Baxtiyor sevgini kuylardi sozim,
O'lim xanjariga tondi-yu sindi.
Hijron faryodiday sovuq ovozim,
Nahot lirikaning yolqini tindi?!
Seni birdan jonsiz ko'rdim,
Jonim chiqdi mening-da.
Es-hushimdan ajrab turdim

Bahtiyar sevgini söyledi sözüüm,
Ölüm hañçeriyle dondu ve kırıldı.
Ayrılık feryadı gibi soğuk sesim.
Niçin söndü şiirin ateşi?
Seni birden cansız gördüm,
Canım çıktı benim de.
Aklımı kaybettim.”(Matjon, 1978: 25).

Librettoda aşk teması ile birlikte fedakârlık temasının da belirgin bir şekilde öne çıktığını söylemek mümkündür. Hamid Olimjon'ın savaş cephesine gitmesi ve vatanı için canını feda etmesi, Zulfiya'nın ise Olimjon'ın vefatı sonrasında yalnız kalarak ona olan sevgisini ve bağlılığını sürdürmesi, aşkın fedakârlıkla nasıl birleştiğini gösterir.

Operada yer alan şiirler ve halk şarkıları, Özbek modern şiirinin, folklorunun zenginliğini ve geleneklerin önemini yansıtır. Nevruz bayramının kutlanması, halk şiirleri ve geleneksel şarkılar, kültürel mirasın canlı tutulduğunu ve bu mirasın bireylerin kimliğinde nasıl derin izler bıraktığını gösterir. Kültürel miras, bireylerin hayatındaki önemli olayları ve duygusal bağlarını zenginleştirir.

Sovyet döneminde yazılan bu eserin halkın milli duygularını dinç tutmak açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, şairliği ile ön plana çıkan Özbek aydını Matjon'ın 1978 yılında kaleme alıp sahnelediği ancak daha sonra arşivinde unutulmuş "Zulfiya" adlı opera eserinin librettosunun tahlilidir. Eser Özbek kadın şairlerinden Zulfiya için yazılmıştır. Onun hayatından kesitler sunmaktadır. Eşi Hamid Olimjon'ın ölümünden sonra içine kapanan Zulfiya, yazdığı ayrılık şiirleriyle Özbek halkı tarafından "hicran şairi" olarak adlandırılmaya başlanır. Bu durumdan etkilenerek Matjon'ın Zulfiya için bu operayı kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Libretto, Hamid Olimjon ile Zulfiya'nın ilk karşılaşmaları, birbirlerine sevgilerini açıklamaları ile başlar. Daha sonra Hamid Olimjon'ın cepheye gitmesi ve şehit olması sahneye konur. Bu durum karşısında Zulfiya'nın yaşadığı acı ve üzüntü dramatize edilir. Gerçek hayatta Hamid Olimjon, bir trafik kazasında ölmesine rağmen Matjon, onu cepheye şehit olan bir asker olarak tasvir etmiştir. Bu şekilde değişiklik yapılmasındaki amacın hem dönemin Sovyet baskısından hem de olayı daha güçlü dramatize etmek istemesinden kaynaklandığı yorumu yapılabilir.

Librettoda hem Matjon'ın hem de Zulfiya'nın şair olması nedeniyle şiirselliğin ön plana çıktığı söylenebilir. Matjon libretto için şiirler yazmış, aynı zamanda Zulfiya'nın şiirlerinden parçalar sunmuştur. Zaman zaman halk şiirine ve müziğine yer verildiği görülür.

Ana karakter olarak kullanılan Zulfiya ve Hamid Olimjon'dan başka Özbek edebiyatının önde gelen şair ve yazarlarına karakter olarak yer vererek operaya olan ilgiyi arttırmaya çalışır.

Matjon, Türk kültüründe önemli bir yeri olan Nevruz bayramını librettoya yerleştirir. Buradaki amacın yüzyıllardır bir gelenek haline gelen Nevruz kutlamalarının Türk toplumundaki önemini vurgulamak olduğu tahmin edilmektedir. Bilindiği gibi librettonun yazıldığı yıllar Sovyet hâkimiyetinin olduğu dönemdir. Milli değerlerin ifade edilmesinin hoş karşılanmadığı bu dönemde Matjon, Nevruz gibi kültürel bir unsura yer vererek halkına mesaj vermeye çalışır.

Matjon üzerine Özbekistan'da pek çok çalışma yapılmasına rağmen Türkiye'de henüz bilinmeyen bir şair ve yazardır. Bu çalışmada onun arşivinde tespit ettiğimiz "Zulfiya" adlı librettosunu yapısı itibarıyla değerlendirmeye çalıştık. Hem de Matjon'ın hayatı ve sanatı hakkında bilgiler verdik. Bu çalışmanın gelecek çalışmalara öncülük edeceği kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- Jabborov, A, Begmatov, S., Azamova M. (2018). *O'zbek Musiqasi Tarixi*, Fan va Texnologiya. Toshkent.
- Madrimov, B.X. (2018), *O'zbek Musiqa Tarixi*. Barkamol Fayz.
- Matjon, Omon (1978). *Zulfiya*. Yazarın kişisel arşivi
- Matyoqubova, Go'zaloy (2017). Шеъримнинг юраги уриб турибди Ўзбекистон халқ шоири Омон Матжон билан суҳбат. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/omon-matjon-sherlar-sherimning-yuragi-urib-turibdi-shoir-bilan-suhbat.html> (erişim tarihi: 22.10.2024).
- Meli, S. (2017), *So 'z-u So 'z*. Sharq Nashriyot.
- Mirvaliyev, S. (1993). *O'zbek Adiblari*. Fan Nashriyot.
- Mimaroglu, İ. (1995), *Müzik Tarihi*. Varlık.
- Öztürk, S. (2001). *Ansiklopedik Sanat Sözlüğü: Müzik ve Sahne Sanatları Terimleri*. Söz sanat.
- Paşaoğlu, S. (2016). Sahne sanatlarında etno-kültürel kimlik yorumları: G. Rossini'nin "İtalya'da bir Türk" operası örneği. *Sanat Dergisi* (28), 95-114.
- Qo'chqorova, M. (2013). O'zim o'z qalbimning bo'lsam kolumbi. *Sharq Yulduzi*, (1), 44-48.
- Say, A. (1997). *Müzik Tarihi*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Sultonova, M. (1985). *Zulfiya*. Fan Nashriyot.
- Şahinkaya Kaplancık, E. (2019). *Libretto kavramının yapısal/biçimsel analizi ve özgün libretto denemesi: Vurun Kahpeye*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Warrack, J., West, E. (1996). *Concise Dictionary Of Opera*. Oxford University.

EXTENDED ABSTRACT

Opera, also known by its first name "dramma per musica," is a form of dramatic art that integrates solo and choir vocal groups with theater and ballet. In other words, it is an indivisible whole in which elements such as the text (libretto), music (orchestra), action/movement (acting, ballet), and décor (stage, lighting, and costumes) harmoniously come together. The term "libretto" comes from Italian and means "little book," which can be defined as the written text of the opera.

The first experiments with opera in the West took place between 1573 and 1590, particularly in Italy, as a result of ideas from an enlightened group known as the 'camerata' at the court of Count

Bardi. In Turkistan, the first opera works began in 1914 in Azerbaijan with Üzeyir Hacıbeyli's works "Leyla ile Mecnun" and "Aslı ile Kerim." It can be said that interest in opera began to increase in Uzbekistan after Hacıbeyli's "Leyla ile Mecnun" opera was staged in Tashkent in 1916. Excerpts from Russian classical operas were staged in Tashkent in 1918. The Uzbek State Opera was established in 1929, and since then, works have been produced parallel to Russian Opera.

The libretto of "Zulfiya," forgotten in Matjon's personal archive, is one such work. The poet wrote this piece in 1978 for the eightieth anniversary of Zulfiya's birth, and it was staged. The libretto is a two-act lyric dramatic opera, and the music was composed by the famous musician Rustemjon Abdullayev.

The libretto was inspired by the lives and art of poets Hamid Olimjon and Zulfiya. Writing this piece for Zulfiya, known as Uzbekistan's "poet of longing," was not easy. In this opera, Matjon wrote about Zulfiya's fifty-year literary life and her activities for the Uzbek people within the framework of this genre, and he also learned about the essentials of opera such as acting, composition, melody, chorus, aria, and recitative. Knowing that he had to create separate visions for each role, Matjon gave each character distinct features.

Zulfiya Israelova, the protagonist of the libretto, was a poet who started writing poetry in the 1930s and practiced her art for about sixty years. Her services in Uzbek journalism and her dedication to her country made her a beloved figure both in literary circles and among the public. After the death of her poet husband Hamid Olimjon in a car accident, she withdrew into herself, a state of mind that reflected in her poetry. The joy of life and vitality that characterized her earlier poems were replaced by sorrow and longing. Another character in the libretto is Hamid Olimjon, Zulfiya's husband. The libretto portrays his life before he married Zulfiya.

The libretto opens with a slow music introduction as the first act begins, showing the room where Zulfiya writes her works. She is thinking of writing a new poem and then starts reading the poem she has written. Suddenly, a young girl enters the stage and greets Zulfiya. Zulfiya does not recognize her. This girl is Zulfiya in her 20s, and she takes her back to her youth, to a day when the Nevruz festival was being celebrated.

As the opera continues, Zulfiya's youth and her encounter with the poet Hamid Olimjon and their mutual love are depicted. The scene also shows Zulfiya and her friends reciting poems to Hamid Olimjon and his friends. Matjon, while presenting scenes from the lives of Zulfiya and Hamid Olimjon, tries to incorporate Uzbek folklore into the opera. The Nevruz festival is a source of joy

and entertainment for the Uzbek people, and it also plays a role in young people meeting one another. Matjon includes folk poems in the opera, providing examples from the oral culture of the community.

Nature, particularly spring, occupies a special place in Zulfiya's poetry. The poet, who expresses her love of life and happiness through depictions of nature, often uses the image of spring in her poems. Matjon emphasizes this aspect of Zulfiya by incorporating descriptions of spring in his opera. The second scene begins with a series of poems exchanged between Zulfiya and Hamid Olimjon. The third scene uses the garden of Zulfiya and Hamid Olimjon's house as a backdrop, depicting the summer season. The surroundings are filled with flowers. As the curtain rises, Hamid Olimjon is busy writing his works at a table in the middle of the garden, expressing his love for Zulfiya in his writing. The words in the poem seem to foreshadow something unfortunate.

Next comes Hamid Olimjon's aria. In this scene, a young Hamid Olimjon sets out for the frontlines. Following this aria is Zulfiya's recitative, where she is deeply affected by Olimjon's farewell-like words, feeling sorrowful. In response, Hamid Olimjon states that he is fighting against separation and the enemy, and that his greatest support is Zulfiya.

At the end of the libretto, Mirtemir, Oybek, Kamil Yashin, and G'afur G'ulom (quintet) sing songs to lift Zulfiya, who is lying on the ground, and to comfort her. In the epilogue, the young girl from the prologue reappears and announces that Zulfiya's last poetry book, "Visol," has been published, and the libretto concludes.

The theme of this text can be described as love, devotion, and sacrifice. This opera, which presents glimpses of the lives of Zulfiya and Hamid Olimjon, narrates their deep love for one another and how that love endures in the face of hardships. The work also emphasizes the influence of poetry and art on individuals' emotional states and lives.

Given that both Matjon and Zulfiya were poets, it can be said that the libretto highlights the poetic element. Matjon wrote poems specifically for the libretto and also included parts of Zulfiya's poetry. Folk poetry and music are also occasionally featured. In addition to Zulfiya and Hamid Olimjon as the main characters, Matjon tries to increase interest in the opera by including leading poets and writers of Uzbek literature as characters.

Matjon integrates the Turkish cultural festival of Nevruz into the libretto. The purpose of this is likely to emphasize the significance of Nevruz, a centuries-old tradition, in Turkish society. It is known that the period in which the libretto was written was during Soviet rule, a time when

expressing national values was not welcomed. By incorporating a cultural element like Nevruz, Matjon seems to be delivering a message to his people.

Although many studies on Matjon have been conducted in Uzbekistan, he is still a relatively unknown poet and writer in Turkey. In this study, we aimed to evaluate Matjon's "Zulfiya" libretto in terms of its structure and to provide information about Matjon's life and art. We believe this study will serve as a precursor to future research.